

Pensioen, wonen en zorg: Pensioen als onderdeel van integrale financiële planning

OVER DE AUTEURS

Casper van Eewijk

Casper van Eewijk is hoogleraar bij de Universiteit van Amsterdam, bijzonder hoogleraar van het instituut Gak en directeur van Netspar.

Niels Kortleve

Niels Kortleve is momenteel werkzaam als innovatiemanager bij PGGM.

Michael Kortleve

Michael Kortleve is onderzoeker aan Tilburg University en voor Netspar. Ook is hij zelfstandig ondernemer via Pensioen GeMi.

DOOR:

CASPER VAN EEWIJK
NIELS KORTLEVE
MICHAEL VISSER

Inleiding

Nederland staat aan de vooravond van belangrijke veranderingen in het pensioenstelsel. Het kabinet heeft de aanzet gegeven tot een fundamentele bezinning op het pensioenstelsel. In 2015 zijn de hoofdlijnen van het toekomstige pensioenstelsel geschetst.

Het nieuwe pensioenstelsel moet antwoord bieden op de flexibilisering van de arbeidsmarkt, de toenemende behoefte aan meer maatwerk en keuzevrijheid en het vinden van een nieuwe balans tussen zekerheid en risico. Het pensioen van de toekomst is minder 'one size fits all' en houdt meer rekening met de situatie van de individuele deelnemer. We kunnen pensioen niet los zien van de andere pijlers van de oude dag: het woonkapitaal, het menselijk kapitaal, het zorgkapitaal en het sociale kapitaal. Een goede levensloopplanning vraagt een integrale benadering, waarin het pensioen een centrale rol inneemt. Dit vereist een nieuwe kijk op pensioenen en vraagt om innovatievermogen van diverse

spelers in de pensioenmarkt. Als (toekomstig) actuaaris kunt u daaraan een belangrijke bijdrage leveren, bijvoorbeeld via productontwikkeling over de domeinen wonen, zorg en pensioen heen.

De afgelopen jaren is vooral op macroniveau al op meerdere plekken onderzoek gedaan naar de combinatie van wonen, zorg en pensioen. In een recent verschenen Netspar rapport 'De routekaart naar een meer integrale benadering van wonen, zorg en pensioen' presenteerden we een integraal economisch analysekader vanuit het perspectief van de behoeften van individuele huishoudens.¹ Het begrip financiële planning over de levensloop staat hierbij centraal. Welke knelpunten komen huishoudens tegen en welke algemene afruilen bestaan er bij verschillende innovaties voor verbinding tussen de domeinen wonen, zorg en pensioen? Die verbinding hebben we vooral bekeken vanuit het aanvullende pensioen (tweede pijler). Aandacht

voor persoonlijke financiële planning over de levensloop en een betere afstemming – ook in regelgeving – van de domeinen wonen, zorg en pensioen kan belangrijke welvaartswinst van 3-5,5% over de levensloop opleveren.

Pensioen en levensloopplanning

Het pensioen is te zien als een centraal onderdeel van de financiële levensloopplanning. Het pensioen dient om de bestedingsmogelijkheden op peil te houden nadat men met werken is gestopt. Maar pensioen is niet het enige. Recent onderzoek (Knoef et al. 2015) laat zien dat de bronnen van inkomen van gepensioneerden tamelijk divers zijn. Met name de eigen woning speelt een belangrijke rol naast het pensioen. Voor sommigen – bijvoorbeeld zelfstandigen – is sparen via de eigen woning belangrijker dan sparen via pensioen. Daar staat tegenover dat mensen die een woning huren in plaats van kopen juist vooral op pensioensparen zijn aangewezen. Naast pensioen

1. Zie Bart et al. 2016. De tekst van dit artikel is voor een belangrijk deel op dit rapport gebaseerd..

beschikken huishoudens ook over spaargeld dat zij kunnen inzetten voor besteding op de oude dag. Financiële planning vindt in Nederland voor veel mensen plaats via verplichte deelname in uniforme regelingen. Die regelingen houden maar beperkt rekening met de heterogeniteit in de behoeften en voorkeuren van huishoudens. Zo is de pensioenambitie in veel regelingen voor alle deelnemers alleen afhankelijk van inkomen. Er is echter een aantal andere kenmerken dat van grote invloed is op de optimale persoonlijke financiële planning. Denk daarbij aan de samenstelling van het huishouden, wel of geen kinderen, het wonen in een huurwoning of koopwoning (met hypotheek) en bezit van andere vermogensvormen. Ook gebeurtenissen in het leven waar mogelijk minder invloed op is, zoals ziekte of (gedeeltelijke) arbeidsongeschiktheid, spelen een belangrijke rol. Deze factoren beïnvloeden de afweging tussen consumptie nu en later, het verzekeren tegen onzekere gebeurtenissen en de behoefte aan liquiditeit over de levensloop.

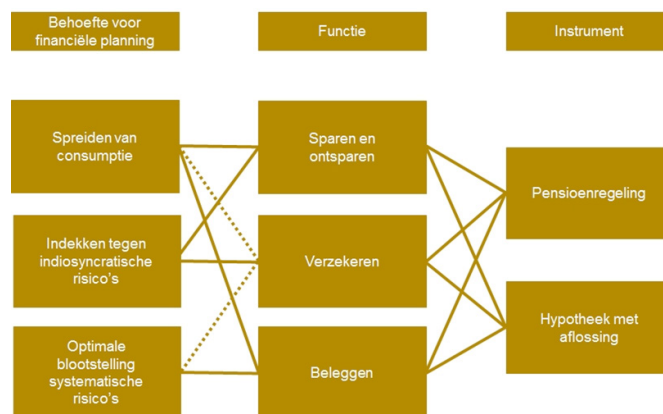
Optimale levenscyclus planning als analysekader

Financiële planning speelt in op drie fundamentele behoeften van huishoudens via drie functies:

1. Sparen, lenen en ontsparen;
2. Verzekeren;
3. Beleggen.

Sparen, lenen en ontsparen voorziet in het spreiden van consumptie over de tijd. Verzekeren helpt huishoudens zich in te dekken tegen idiosyncratische (individuele) risico's. Beleggen maakt het mogelijk een optimaal profiel voor systematische risico's te selecteren.

Bestaande instituties combineren vaak de verschillende functies van financiële planning. Zo sparen mensen in een pensioenregeling bijvoorbeeld tijdens de werkende fase voor de periode na pensionering, maar het is tegelijkertijd vaak ook een verzekering tegen arbeidsongeschiktheid en een verzekering voor nabestaanden bij vroegtijdig overlijden. Bovendien beleggen pensioenuitvoerders het vermogen om systematische risico's te spreiden en te profiteren van premies op deze risico's. Na pensionering leidt de verplichting tot annuïtaire uitkering niet alleen tot een gedoseerd ontsparen, maar vormt het ook een langlevensverzekering. Een ander voorbeeld betreft de eigen woning met afgeloste hypotheek, die mensen indekt tegen huurinflatie en langlevensrisico doordat ze lagere woonkosten hebben. Mensen hoeven zich geen zorgen meer te maken of ze genoeg hebben gespaard om tot in lengte van dagen huur te kunnen betalen. Maar deze mensen kunnen het ook beschouwen als voorzorgbesparing om extra zorg of een plek in een privaat verpleeghuis te kunnen betalen. Via het verzilveren van hun woningwaarde kunnen zij eventueel ook een aanvulling op het pensioen krijgen. Figuur 1 brengt de behoeften, functies en voorbeelden van instrumenten samen.

Figuur 1: Financiële planning van huishoudens: behoeften, functies en instrumenten

Bestaande regelingen en instituties hebben vanuit de domeinen wonen, zorg en pensioen invloed op het besteedbaar inkomen, de totale vermogensopbouw, het afdekken van idiosyncratische risico's en de blootstelling aan systematische risico's. Datzelfde geldt voor keuzes rond werk en menselijk kapitaal, maar die laten we in deze bijdrage buiten beschouwing. We nemen het gevolgde levenspad rond onderwijs, werk, carrière en pensionering als gegeven.

Trends

Een aantal ontwikkelingen maken de integrale benadering van wonen, zorg en pensioen voor toekomst nog belangrijker. Zo is lenen voor de eigen woning in de afgelopen jaren moeilijker geworden door strengere leenvoorwaarden en de verplichting om 100% af te lossen (sinds 2013 voor nieuwe leningen als men nog hypotheekrente wil aftrekken). Dit beïnvloedt niet alleen de woonbeslissing, maar belast ook de bestedingsmogelijkheden en de liquiditeit van jonge huishoudens, waardoor zij minder makkelijk schokken kunnen opvangen.

Verder zijn er toenemende risico's waaraan huishoudens blootstaan. Het betreft onder andere de volgende individuele risico's:

- versobering verzorgingsstaat: verkorting WW-duur, beperking publieke arbeidsongeschiktheidsverzekeringen en meer eigen betalingen in de zorg;
- toenemende dynamiek op arbeidsmarkt: een steeds groter deel van de beroepsbevolking is niet verzekerd voor werknemersverzekering in de sociale zekerheid en neemt niet deel aan een verplichte pensioenregeling.

Maar ook komen er meer systematische risico's bij huishoudens terecht. Te denken valt aan risico's:

- van onzekere vastgoedprijzen, onder andere door het toenemende belang van de koopsector op de woningmarkt de afgelopen decennia;

- van pensioen (beleggingen en langlevensrisico), doordat als gevolg van vergrijzing van het deelnemersbestand het premie-instrument bot is geworden en werkgevers zich steeds meer terugtrekken als risicodragers.

Als laatste willen we wijzen op de verdergaande digitalisering, een stijgende opleidingsgraad en toenemende heterogeniteit als enkele relevante ontwikkelingen. Deze trends en ontwikkelingen lijken de behoefte aan differentiatie en afstemming op de individuele behoeften te vergroten.

Knelpunten

De huidige instituties en regelgeving kunnen voor verschillende typen huishoudens in meer of mindere mate een optimale financiële planning belemmeren. Samen met de hiervoor besproken trends leidt dat nu al tot diverse herkenbare knelpunten. Het gaat om knelpunten door over- of ondersparen en om knelpunten door bestedings- en liquiditeitsbeperkingen. We bespreken hierna een concreet knelpunt in de werkfase en een knelpunt in de pensioenfase.

Beperkte bestedingsruimte jongere werknemers

Jongere huishoudens kunnen binnen de huidige instituties relatief veel druk ervaren op hun besteedbaar inkomen. Veel jonge huishoudens die niet in aanmerking komen voor sociale huur zijn aangewezen op het kopen van een woning of het relatief duur huren in de marktsector. Het aanbod in de vrije huursector is beperkt en de fiscale regels (hypotheekrenteaftrek) maken in het algemeen kopen aantrekkelijker dan huren. De nieuwe fiscale hypotheekregels zetten sinds 2013 aan tot volledige schuldaflossing. Werknemers met een eigen woning sparen dus niet alleen via hun pensioen maar ook via de eigen woning. Daarbij komt dat het doorsneepremiestelsel voor pensioen daarnaast ook een drukkend effect heeft op hun besteedbaar inkomen, omdat de werkgever namens hen een aanzienlijke pensioenpremie moet afdragen. Tot slot lijkt de timing van de besparingen niet altijd optimaal. Juist bij jonge huishoudens met kinderen lijkt de balans tussen consumptie nu en sparen voor later verstoord.

Beperkte mogelijkheden om pensioen- en woningvermogen na pensionering flexibel in te zetten

Bepaalde groepen gepensioneerden lijken weinig mogelijkheden te hebben om te ontsparen. Bijvoorbeeld mensen met een eigen woning, een bescheiden pensioenvermogen en weinig (of geen) spaargeld. Het verzilveren van de woning blijkt in veel gevallen lastig (zie Taskforce verzilveren 2013 en Conijn et al. 2014) en men moet een levenslange annuïteit aankopen van het opgebouwde pensioenvermogen. Daarbij is er beperkt ruimte voor maatwerk, namelijk alleen via uitruil van ouderdompensioen en partnerpensioen,

hoog-laagconstructies (binnen bandbreedtes) en het vervroegen/uitstellen (inclusief overbruggen AOW-gat) van pensioen. Doordat het vermogen in illiquide activa zit (huis en pensioen), betekent dit dat zij dit vermogen niet of nauwelijks kunnen aanspreken wanneer idiosyncratische risico's zich manifesteren. Ze hebben weinig liquiditeit om onverzekerde schokken op te vangen.

Innovatie vereist

De pensioenhervorming biedt ruimte voor vernieuwing. Het belangrijkste knelpunt voor veel huishoudens is het niet optimaal kunnen afstemmen van de spaarambitie in de domeinen wonen, zorg en pensioen. Daarmee is het voor huishoudens lastig om inkomen en consumptie optimaal te spreiden over hun levensloop. Uit onderzoek blijkt dat huishoudens die 50 procent meer sparen dan nodig voor hun pensioen verliezen 3 procent aan welvaart over hun hele levensloop. Zij zouden beter af zijn geweest als zij eerder in het leven meer geld te besteden hadden gehad en na hun pensioen minder. Huishouders die 50 procent 'te weinig' sparen verliezen 5,5 procent aan welvaart (Van Ewijk et al. 2014). Zij hebben aan het begin van het leven te royaal geleefd en moeten dat bekopen met een sterke terugval in consumptie na het pensioen. Naast consumptiespreiding speelt ook het goed afstemmen van de blootstelling aan risico's op individuele omstandigheden en voorkeuren een belangrijke rol, zeker nu steeds meer van deze risico's neerslaan bij huishoudens.

Wij hebben vanuit de behoeften van financiële planning van huishoudens gekeken welke innovaties – vooral vanuit het pensioendomein – kunnen bijdragen om de knelpunten te verminderen. Hierna volgt een lijst met oplossingsrichtingen. Oplossingsrichtingen 1 tot en met 5 zijn opties in het pensioendomein, oplossingsrichting 6 en 7 in het zorgdomein en oplossingsrichting 8 en 9 in het woondomein.

Oplossingsrichtingen:

1. Flexibiliseren pensioeninleg en -opbouw
 - A. Het toestaan van een (gedeeltelijke) eenmalige uitkering in opbouw- en/of uitkeringsfase
 - B. Keuzevrijheid ten aanzien van de timing van inleg, met gelijkblijvende ambitie (verschuiving van inleg over tijd)
 - C. Keuzevrijheid ten aanzien van de inleg, zonder de verplichting hier op een ander moment voor te compenseren
 - D. Een verlaging van de ambitie in collectieve regelingen
2. Actuariële (progressieve) premie voor uitkeringsregelingen
3. Inzetten pensioenpremie of -aanspraak voor aflossing hypotheek
4. Pensioenaanspraak als borg voor additionele

- 5. Keuze/maatwerk in risicoprofiel
- 6. Kapitaalopbouw voor ouderenzorg
- 7. Zorgannuïteit
- 8. Verzilveren eigen woning
- 9. Beter managen vastgoedrisico's en eigen woning

Voor dit artikel voert het te ver om alle oplossingsrichtingen (in detail) te bespreken.² Wij beperken ons hier tot een aantal voor de hand liggende oplossingsrichtingen in de onderstaande 'routekaart naar een meer integrale benadering van wonen, zorg en pensioen'.

Routekaart naar een meer integrale benadering van wonen, zorg en pensioen

De eerste twee stappen die we zouden kunnen nemen, hebben vooral betrekking op het pensioendomein. Door het beter afstemmen van de pensioenambitie van huishoudens op de domeinen wonen en zorg en door het flexibiliseren van pensioen wordt het makkelijker om verbindingen tussen de domeinen te maken.

A. Bepalen pensioenambitie in samenhang met zorg en wonen

Een eerste verbinding van pensioen met wonen en zorg betreft de pensioenambitie. Daar zit een relatie met oplossingsrichtingen 1 en 2. De optimale hoogte van die ambitie hangt af van het overige vermogen (waaronder de woning), de gewenste uittreedleeftijd en de gewenste uitgaven tijdens de oude dag. De woonsituatie en de voorkeuren voor extra zorg (oplossingsrichting 6) en ondersteuning zijn daarin belangrijke factoren. Zorgkosten komen steeds meer bij huishoudens te liggen wat ceteris paribus zou moeten leiden tot een hogere pensioenambitie. Daarnaast betekent een afgelost huis lagere woonlasten en een appeltje voor de dorst dat mensen eventueel kunnen verzilveren (oplossingsrichting 8, eventueel gekoppeld aan 7). Dit betekent dat de pensioenambitie van huizenkopers ceteris paribus (beduidend) lager zou kunnen zijn dan die van huurders. Alle actieve deelnemers kunnen baat hebben bij een betere afstemming van de pensioenambitie op hun vermogensopbouw op andere domeinen (oplossingsrichting 3, 4 en 6 en eventueel ook 5). Voor ouderen en gepensioneerden zou deze mogelijkheid 'te laat' komen, maar kan meer flexibiliteit in de uitkeringsfase wel bijdragen aan een betere financiële planning. Het bepalen van de gewenste hoogte van de pensioenambitie per huishoudtype vergt meer onderzoek naar de gevolgen van ontwikkelingen op het gebied van zorg en wonen voor huishoudens. Dat onderzoek dient aandacht te besteden aan de toenemende verschillen tussen huishoudens en veranderingen over de levensloop.

B. Overgang naar persoonlijke pensioenvermogens maakt verbindingen en flexibilisering eenvoudiger

Het kabinet heeft voorgesteld op termijn een begin te maken met het afschaffen van de doorsneesystematiek in uitkeringsregelingen. Dit faciliteert de overgang naar persoonlijke pensioenvermogens. Persoonlijke pensioenvermogens maken het makkelijker om vanuit het pensioen in de tweede pijler te kunnen bijdragen aan een betere consumptiespreiding over de levensloop, omdat men zo selectierisico's kan voorkomen. Dit risico zou men nu ook al kunnen beperken door een actuarieel faire verrekening, maar dit zou de herverdelende elementen als gevolg van de doorsneesystematiek meer zichtbaar maken en daarmee het draagvlak onder de tweede pijler kunnen ondermijnen.

Veel afruilen bij mogelijke combinaties van wonen, zorg en pensioen vallen nu negatief uit omdat de doorsneesystematiek leidt tot selectierisico's als men deze keuzes niet actuarieel neutraal behandelt. Individuele keuzes ten aanzien van pensioen kunnen dan negatieve gevolgen hebben voor het collectief en de solidariteit binnen een pensioenregeling. Bij een overgang van de huidige uitkeringsregelingen naar premiereregelingen (al dan niet met risicodeling) wordt flexibilisering en verbinding tussen de domeinen beter mogelijk. In welke mate bestaande (bijvoorbeeld hoog-laagconstructies) en toekomstige keuzemogelijkheden daadwerkelijk tot selectie leiden is onbekend en het verdient aanbeveling om nader onderzoek te doen naar de omvang van selectierisico's. Hierbij zou men ook de relatie tussen leeftijd en selectie moeten meenemen. Meer persoonlijke pensioenvermogens kunnen de tussentijdse uitruil met andere domeinen vereenvoudigen (bijvoorbeeld oplossingsrichtingen 3 en 4). Het kan daarmee een bijdrage leveren aan het oplossen van acute financiële problemen door onvoorziene omstandigheden, die de balans tussen geld nu en geld later beïnvloeden. Specifiek kan men denken aan huishoudens die 'onder water staan' en willen of moeten verhuizen en huishoudens die uit elkaar gaan. Het stellen van grenzen aan flexibiliteit lijkt wenselijk omdat te grote flexibiliteit te veel afbreuk kan doen aan de doelstelling van pensioenregelingen om deelnemers tegen kortzichtigheid te beschermen.

Betere verbindingen tussen wonen, zorg en pensioen

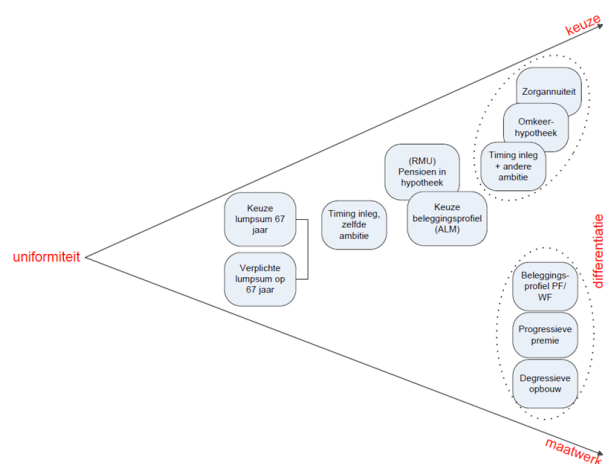
Een betere (financiële) planning over de levensloop en betere afstemming tussen de domeinen wonen, zorg en pensioen kan leiden tot een hogere welvaart. Wát kunnen we wanneer doen om betere verbindingen mogelijk te maken? Welke factoren spelen daarbij een rol, en hoe kunnen we ervoor zorgen dat bij de afruilen de voordelen opwegen tegen de nadelen?

2. Zie Bart et al. 2016 voor een uitvoerige bespreking van knelpunten en oplossingsrichtingen.

Een eerste voorwaarde voor een betere afstemming over de domeinen is bewustwording bij huishoudens. De overheid en werkgevers trekken zich terug als risicodragers en zowel verantwoordelijkheid als risico verschuift naar huishoudens. Het is belangrijk dat huishoudens zich meer bewust worden van hun rol in de financiële planning over hun levensloop.

Zowel maatwerk als keuzevrijheid zijn mogelijke routes ten behoeve van een op maat gesneden pensioen, dat beter aansluit op individuele behoeften. Bij keuzevrijheid kiest het huishouden, bij maatwerk stemt de aanbieder het product af op de vrager. Bij beide liggen kansen, maar ook risico's. Keuzevrijheid vergt meer inzicht en betrokkenheid van mensen dan maatwerk. In beide gevallen is het mogelijk dat op individueel niveau de uiteindelijke uitkomst geen verbetering of zelfs een verslechtering is ten opzichte van de uniforme regeling. Financiële beslissingen voor de lange termijn zijn complex en vanuit de gedragseconomie is bekend dat mensen keuzes maken die niet altijd in hun eigen belang zijn. Mensen hechten met name veel waarde aan geld nu, waardoor er steeds een reëel gevaar bestaat dat keuzevrijheid leidt tot te weinig sparen voor later. Daarnaast kunnen zowel maatwerk als keuzevrijheid ook de kans op fouten in de administratie vergroten; dit verergert bij eventuele overgangsregelingen. Maar met een weloverwogen vormgeving zullen de meeste huishoudens veelal net zo goed of beter af zijn.

Voor de oplossingen in de routekaart (figuur 2) geldt dat sommige eenvoudiger of sneller te implementeren zijn dan anderen. Beschikbaarheid van data en aanpassing van bestaande regelingen spelen daarbij een rol. Naast uitvoeringskosten en uitlegbaarheid, kunnen ook politieke en ideologische voorkeuren een rol spelen in waar men op de routekaart wil uitkomen. Daarbij nemen we in acht dat mensen na hun pensionering grosso modo willen kunnen blijven leven zoals ze gewend zijn (zie ook waarden uit Hoofdlijnennota, ministerie SZW 2015).

Figuur 2: routekaart uniformiteit versus differentiatie en maatwerk versus keuzevrijheid

We hebben een routekaart getekend langs twee dimensies: hoeveel differentiatie willen we en wie maakt de keuzes? Meer differentiatie is niet altijd beter. Hoe meer differentiatie wenselijk is, hoe meer data nodig zijn om goede keuzes te kunnen maken (onafhankelijk of aanbieder of huishouden zelf de keuze maakt). Meer informatie is nodig over de specifieke huishoudsituatie en mogelijk ook over de behoeften en preferenties, om vervolgens het goede maatwerk (aanbieder) of de keuze (huishouden zelf) te kunnen bepalen. Een toenemende digitalisering draagt bij aan het beschikbaar hebben van de relevante informatie tegen steeds lagere kosten, waardoor de opties rechts in figuur 2 beter binnen bereik komen. Maar meer differentiatie gaat onvermijdelijk gepaard met kosten. De bepaling van de prijzen waartegen de differentiatie kan plaatsvinden is immers complex. Als de differentiatie geen ongewenste herverdelingseffecten mag hebben en niet de waardevolle risicodeling onder druk mag zetten, dan moet men daarmee rekening houden.

De tweede as is wie de keuze bepaalt: maatwerk door de aanbieder of eigen keuze. Belangrijke factoren in de afruil tussen keuze door de aanbieder of het huishouden zijn wie de beste informatie heeft, privacy en vertrouwen in de uitvoerder versus vertrouwen in individuele keuzes, complexiteit en kans op fouten (ook in de administratie), keuzestress en zorgplicht. In de praktijk is er een spectrum van mogelijkheden, waaronder ook combinaties van maatwerk en keuzevrijheid, dat de eventuele nadelen zoveel mogelijk kan beperken. Een voorbeeld is een default regeling (maatwerk) met een opt out (keuzevrijheid). Een ander voorbeeld is dat de overheid of aanbieder een bandbreedte bepaalt waarbinnen het huishouden kan kiezen. Voor uitgebreider onderzoek naar het vormgeven van zorgplicht verwijzen we naar het recent verschenen rapport van de Netspar-projectgroep 'Communicatie en Zorgplicht' (zie Van Soest et al. 2015).

C. Flexibilisering pensioenuitkering: beperkte eenmalige uitkering bij pensionering

Voor mensen die al veel pensioen hebben opgebouwd, zijn er op kortere termijn al mogelijkheden om meer of andere vormen van flexibiliteit toe te staan. Dit kan vooral meer flexibiliteit bieden aan 50-plussers/gepensioneerden met naast een aanvullend pensioen ook (veel) overwaarde in hun woning. Een eenmalige uitkering bij pensionering (oplossingsrichting IA) – die bijna alle meeste Europese landen al mogelijk is – draagt bij aan verdere flexibilisering en geeft huishoudens mogelijkheden met een deel van hun pensioenvermogen bijvoorbeeld woningaanpassingen door te voeren of alvast een eigen spaarpot te vullen ten behoeve van toekomstige zorguitgaven (oplossingsrichting 7, eventueel samen met 6). Ook kan het helpen om op korte termijn individuele schokken op te vangen. Zo'n eenmalige uitkering kan men zien als een variant

Box: omkeerhypotheek en verzilvervariant 'verkoop en terughuren'

De omkeerhypotheek is een financieel product dat (vooral) ouderen in staat stelt om een hypothecaire lening af te sluiten met de overwaarde op de eigen woning als onderpand, terwijl de hypotheekverstrekker de rentelasten bijschrijft bij de lening en de rente over de schuld dus pas na verkoop int. Hierbij speelt het langlevensrisico een belangrijke rol: als de bewoners lang leven, kan de restschuld door de rentebijbeschrijving groter worden dan de woningwaarde.

Bij verkoop en terughuur nemen mensen geen hypotheek op de woning, maar verkopen de woning met het recht om deze gedurende een bepaalde of onbepaalde periode terug te huren. Dit lijkt in de Nederlandse praktijk langzaam tot ontwikkeling te komen. Bij deze variant spelen net als bij de omkeerhypotheek het langlevensrisico en mogelijke andere marktimperfecties een rol. Een studie van Conijn et al. (2014) laat zien dat deze verzilvervariant veelal weinig financiële ruimte oplevert. Dit is mede een gevolg van het feit dat de belegger een veel hoger rendement vereist (circa 6%) dan de rente waarmee de verzekeraar werkt (nog geen twee procent bij een looptijd van 10 jaar). Dit verschil is erg groot waardoor de opbrengst van het verzilveren relatief laag is. Deels is het verschil het gevolg van de risicopremies aanbieders hanteert. Deels weerspiegelt het grote verschil onevenwichtigheden tussen de beleggingsmarkt en de kapitaalmarkt.

Box: zorgannuïteit

Een zorgannuïteit is een levenslange uitkering die bijvoorbeeld rond pensioneringsdatum voor het eerst uitkeert en die meer uitkeert naarmate er zich meer gezondheidsbeperkingen gaan voordoen. Het extra maandelijkse inkomen kan dienen om eigen bijdragen te bepalen of eigen betalingen te doen voor niet-vergoede zorg. Net als pensioen gaat het om een levenslange uitkering; het verschil met pensioen is dat de annuïteit meer uitkeert bij gezondheidsbeperkingen. Er bestaan twee modellen voor een zorgannuïteit: een die de werkelijke kosten voor zorg (tot een maximum) vergoedt en een die een vast extra maandelijks bedrag uitkeert. Het eerste model is gangbaar in de VS als long-term-care (LTC) verzekering, het tweede model in veel andere landen, waaronder Frankrijk.

op bestaande keuzemogelijkheden bij pensionering, zoals de hoog-laagconstructie. Een eenmalige uitkering op een vrij te kiezen moment ná pensionering zou voor het individu nog betere mogelijkheden geven voor een optimale planning, maar vergroot het selectierisico en raden we daarom vooralsnog af. Een eenmalige uitkering óp pensioendatum is een beter alternatief. Een openstaande vraag is hoeveel mensen zouden moeten kunnen opnemen en of dat maximum beter een percentage van het opgebouwde pensioenvermogen kan zijn of een vast bedrag.

D. Flexibilisering bij premiereregelingen

Premieregelingen bieden meer flexibiliteit om het risicoprofiel af te stemmen op het individu (bijvoorbeeld leeftijd en woonsituatie; oplossingsrichting 5). Sociale partners kunnen daar ook meer flexibiliteit in de regelingen inbouwen, bijvoorbeeld door via een cafetariamodel de keuze aan de deelnemer te laten of die een hogere pensioenopbouw wil (oplossingsrichting 1) of meer inkomen om bijvoorbeeld de hypotheek af te lossen (oplossingsrichting 3 of 4). Een nadeel is het risico dat de deelnemer nu meer consumeert en te weinig pensioen opbouwt en daarmee na pensionering een lagere consumptie moet accepteren, langer moet doorwerken of eventueel een beroep doet op collectieve arrangementen, zoals zorg- en huurtoeslag.

Ook bij uitkeringsregelingen zijn wel enkele vergelijkbare mogelijkheden om te flexibiliseren binnen de pensioenregeling. Vaak kan al veel en is het kwestie van benutten van de reeds bestaande ruimte door aanbieders en sociale partners, door wat in de regeling te veranderen. Dit geldt met name voor het ambitieniveau en in mindere mate voor maatwerk in risicoprofiel. Maatwerk in ambitieniveau kan bijvoorbeeld vorm krijgen door het verlagen van de collectieve pensioenopbouw (oplossingsrichting 1D) en de vrijvallende premie aan de werknemer te geven of in een individuele regeling met veel flexibiliteit en gestructureerde keuzes (goede default, opt out etc.) onder te brengen. Een goed vormgegeven keuzearchitectuur kan het risico van ondersparen van lagere inkomens en huishoudens zonder een koopwoning beperken.

Flexibilisering van premie-inleg kan verlichting bieden aan jonge huishoudens met een laag vrij besteedbaar inkomen. Dit zelfde geldt voor pensioendeelnemers die tijdelijk krap bij kas zitten. Oudere werknemers met veel overwaarde in hun woning kunnen ervoor kiezen hun pensioenambitie op deze manier bij te stellen: (tijdelijk) minder premie inleggen kan ook helpen om individuele schokken op te vangen (oplossingsrichtingen 1B en 1C).

E. Verzilveren woning voor extra pensioeninkomen, woningaanpassingen en zorg

Enkele van de knelpunten op de oude dag kan men verlichten door meer mogelijkheden te creëren om het in de woning opgebouwde vermogen te verzilveren (oplossingsrichting 8 en daarmee mogelijk ook 9), bijvoorbeeld via een omkeerhypotheek of verkopen en terughuren.

Idealiter stemmen mensen (op huishoudniveau) de pensioenambitie af op het (op te bouwen) woningvermogen. Voor de groep ouderen met een relatief laag pensioeninkomen maar wel een redelijk woningvermogen, zouden betere verzilvermogelijkheden kunnen bijdragen aan het spreiden van consumptie. Meer in zijn algemeenheid vergroot dit de mogelijkheden voor huishoudens om duurzame consumptiegoederen te financieren (denk aan een woningaanpassing) en incidentele (zorg)uitgaven mogelijk te maken.

Als in de toekomst – vanwege de fiscale stimulans om de hypotheek volledig af te lossen – meer huishoudens een “vrij” huis zullen hebben, worden verzilvermogelijkheden nog belangrijker, zeker voor groepen met weinig pensioen (zoals lagere inkomens en zzp’ers).

Mogelijke combinaties tussen wonen en pensioen lijken vooralsnog meer voor de hand te liggen dan die tussen zorg en pensioen. Dit komt doordat de meeste door ons geconstateerde knelpunten betrekking hebben op het intertemporeel spreiden van de consumptie over de levensloop en de eigen woning daar als vermogenscomponent onderdeel van uitmaakt. Ook speelt een rol dat de zorg voor een groot deel collectief verzekerd is, waardoor de individuele kosten en risico’s voor huishoudens momenteel nog beperkt zijn. Mogelijk verandert dit in de toekomst. De pensioenambitie en de gewenste flexibiliteit van pensioen hangen af van de mate waarin huishoudens de zorgkosten en -risico’s in de toekomst zelf moeten dekken. In dit kader adviseren we om op het gebied van zorg meer onderzoek te doen naar het concept zorgannuïteit (oplossingsrichting 7), omdat dit huishoudens de mogelijkheid zou geven om zich beter te verzekeren voor (extra) langdurige zorg en hun zorgkosten en -risico’s te managen.

Daarnaast is accommoderend beleid op de woningmarkt en in fiscaliteit in het algemeen belangrijk. Het lijkt aannemelijk dat een betere functionerende huurwoningmarkt en het niet volledig hoeven aflossen van de hypotheek om in aanmerking te komen voor hypotheekrenteaftrek, bijdragen aan het oplossen van de genoemde planningsproblemen bij huishoudens. Het idee is hierbij niet om de hypotheekrenteaftrek weer te vergroten, maar om de vormgeving ervan te veranderen.

Tot slot

We constateren toenemende verschillen tussen huishoudens wat betreft uitgangspositie en behoeften. In de nu gangbare pensioenregelingen is de huidige benadering vaak one size fits all, wat kan leiden tot welvaartsverliezen tot 3 tot 5,5 procent of meer doordat huishoudens hun consumptie niet altijd goed kunnen spreiden over hun levensloop en zich niet optimaal kunnen indekken tegen risico’s.

Het bepalen van de gewenste uitkomsten is aan de maatschappij: huishoudens, sociale partners, overheid, politiek en andere belanghebbenden zullen moeten kiezen. Daarbij zullen mensen moeten kiezen tussen uniformiteit versus differentiatie enerzijds en maatwerk versus keuze anderzijds. Die laatste keuze hangt samen met voorkeur voor een meer libertair of paternalistisch beleid. Meer differentiatie kan bijdragen aan een hogere welvaart, maar gaat onvermijdelijk ook gepaard met hogere kosten, mogelijk ongewenste herverdelingseffecten en druk op de waardevolle risicodeling. Dat zijn de afruilen.

De gewenste mate van differentiatie is de eerste as waarop we (maatschappelijke) keuzes moeten maken. De tweede as is wie de keuze bepaalt: maatwerk door de aanbieder of eigen keuze. Wie dat het beste kan doen, hangt af van de vraag wie de beste informatie heeft, privacy en vertrouwen in de uitvoerder versus vertrouwen in individuele keuzes, complexiteit en kans op fouten (ook in de administratie), keuzestress en zorgplicht. Er zal vaak sprake zijn van een glijdende schaal tussen maatwerk en keuzevrijheid. Goede keuzearchitectuur in de vorm van combinaties van maatwerk en keuzevrijheid kunnen eventuele nadelen zoveel mogelijk beperken. Meer individuele keuzes faciliteren huishoudens in een betere planning met mogelijke welvaartswinsten en betere aansluiting op hun behoeften. Tegelijkertijd vergroot het de kans op foute keuzes en de selectierisico’s. Door foute keuzes kunnen mensen welvaartsverlies leiden door te weinig pensioenopbouw met als gevolg een lagere consumptie na pensionering en een groter beroep op collectieve arrangementen. Ook hier kan een goed vormgegeven keuzearchitectuur de risico’s beperken.

Keuzearchitectuur en pensioen als onderdeel van integrale financiële planning zijn leidende thema’s bij de invulling van het pensioenstelsel voor de toekomst in Nederland. De pensioenhervorming in Nederland creëert nieuwe mogelijkheden voor innovatie en opent tegelijkertijd een belangrijke agenda voor onderzoek. Volop werk aan de winkel.

Referenties

- Bart, F., B. Boon, A.L. Bovenberg, C. van Ewijk, N. Kortleve, E. Rebers en M. Visser (2016), “De routekaart naar een meer integrale benadering van wonen, zorg en pensioen”, *Netspar Occasional Paper*, januari 2016.
- Conijn, J., B. Kramer, J. Rouwendal en F. Schilder (2014), “Verzilveren van overwaarde. De mogelijkheden van het woningbezit in de bekostiging van Wonen, Zorg en Pensioen”, *Netspar Discussion Paper DP 2014-034*.
- Ewijk, C. van, M.H.C. Lever, J.P.M. Bonenkamp en R.J. Mehlkopf (2014), “Pensioen in discussie. Risicodeling moeilijker / keuze binnen grenzen”, *Netspar brief 1*, oktober 2014.
- Knoef, M., J. Been, K. Caminada en K. Goudswaard (2015), “Veel variatie in de pensioenopbouw van Nederlandse huishoudens”, *Netspar brief 2*, april 2015.
- Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid (SZW) (2015), “Hoofddijnen van een toekomstbestendig pensioenstelsel”, juli 2015.
- Soest, A. van, B. Werker, B. Dellaert, S. van Hoogdalem, S. Lundbergh, O. Poesz, M. Rijff, A. Sandtke, S. Schellekens, Y. van Straalen, M. Turlings (2015), “Zorgplicht voor pensioenproducten”, *Netspar Occasional Paper*, december 2015.
- Taskforce Verzilveren (2013), “Eigen haard is zilver waard”, mei 2013.